

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

KELETAS ŽODŽIŲ APIE M. RIOMERIO STRAIPSNĮ "JUOZAS PILSUDSKIS"

Egidijus Motieka

Šis trumpas M. Riomerio straipsnio "Juožas Pilsudskis" komentaras nepretenduoja nei į visapusišką J. Pilsudskio ir M. Riomerio asmenybių analizę, nei į jų reikšmės bei vietos Lenkijos ir Lietuvos istorijose nustatymą. Tai tik kelios pastabos bandant sugretinti šių dviejų asmenybių panašias politinės veiklos aplinkybes, kurios vis dėlto nulėmė jų visišką atsiribojimą, susikūrus nepriklausomoms Lietuvos ir Lenkijos valstybėms.

Apie J. Pilsudskį rašyta labai daug ne tik lenkų ar lietuvių, bet ir anglų, prancūzų, rusų ir kitomis kalbomis. Todėl tiesiog banalu būtų dar kartą įrodinėti, jog tai buvo neordinarinė, neįtikėtina plataus užmojo asmenybė. Bet tuomet visiškai teisėtai gali kilti klausimas, kodėl atsisakyta mokslinės studijos apie J. Pilsudskį, o pasirinktas šis M. Riomerio straipsnis, kurį veikia galima priskirti istorinės publicistikos žanrui.

Gana nesunku pastebėti, kad J. Pilsudskio asmens apologiją lenkų istoriografijoje ir publicistikoje svariai atpirko mažai argumentuoti, o neretai ir primityvūs antipilsudskiniai išpuoliai lietuvių rašytinėje tradicijoje. Šis straipsnis yra maloni išimtis. M. Riomeriui, rodos, pavyko eliminuoti ir besaikį J. Pilsudskio garbinimą, ir aklą neapykantą jam, kaip "piktajam lietuvių tautos genijui". Parašytas J. Pilsudskio mirties proga, straipsnis yra kartu ir buvusio draugo išpažintis. M. Riomeris ir J. Pilsudskis niekada nepriklausė tai pačiai partijai, netgi jų tikslai niekada nebuvo visiškai identiški. Tačiau tai netrukdė M. Riomeriui kautis J. Pilsudskio legionuose. Kita vertus, jie abu laikė save lietuviais (LDK piliečiais)*, karštai mylėjo Lietuvą ir netgi, turbūt, tą

* Samprotavimai apie tai, kad M. Riomeris identifikavo save lietuviu tikrai 1911, 1920, 1922, 1932, ar 1939 metais, mūsų nuomone, gali būti pateisinami aiškinant tautinės savimonės fenomeną moderniaja prasme, t. y. šiuo atveju griežtai atribojant lenkų ir lietuvių politinę savimonę. Tačiau nereikia užmiršti, kad Lietuvos bajorijai lietuviška politinė savimonė, fiksavusi LDK etnopolitinį atskirumą nuo Lenkijos, dar nereiškė etnopolitinio atsiribojimo nuo jos.

pačią Lietuvą. Tikrai paradoksas (!) - kiekvienas iš jų kūrė savąją Lietuvos viziją. M. Riomerio ir J. Pilsudskio asmenyse kryžiuosi istorinės Lietuvos atkūrimo modeliai. Iš pirmo žvilgsnio atrodo keista, jog XX a. 3-4 dešimtmečiuose kraštutinėse stovyklose atsidūrę Lietuvos bajorijos atstovai ir toliau laikė save Lietuvos piliečiais (tiksliau, keista, kad J. Pilsudskis save tokiu laikė). M. Riomeris galų gale bent dalį savęs atrado tautinėje Lietuvoje ir jai paskyrė visą savo dvasios energiją. Tačiau, ar tai buvo bajoriško, riteriško fanatizmo apraiška (juk duota priesaika Lietuvai, nors jos samprata ir kinta), ar per daugelį metų savimonėje giliai reflektuotas ir kartu egzistencinės, ribinės situacijos pagimdytas apsisprendimas? Greičiausiai ir viena, ir kita. J. Pilsudskis, taip pat, rodos, integravosi į Lenkijos kultūrinį ir politinį gyvenimą, tačiau ir tada jis laikė save lietuviu, gedėjo "prarastosios" Lietuvos. Šių dviejų asmenybių tragiškas likimas, jų užsisklendimas "siauruose tautiniuose" rėmuose - lyg priekaištas šio pasaulio galingiesiems, taip pat lenkų, lietuvių, o iš dalies ir baltarusių tautoms, nesugebėjusioms regeneruoti senųjų Abiejų Tautų Respublikos kultūrinių vertybių ir politinių tradicijų, kurių radikali korektyvos - lygiateisiškumo principų realizavimas - galėjo suteikti naują turinį ir formą šių tautų politinės koegzistencijos idėjai.

M. Riomeris ir J. Pilsudskis buvo išeiviai iš tos XIX a. Lietuvos bajorijos dalies, kuri, būdama polonizuota etnolingvistiniu* ir netgi, galima sakyti, etnokultūrinio požiūriu (aukštesniųjų kultūrinių vertybių sklaida net XIX a. pabaigoje tebuvo galima lenkiškos kultūros terpėje), išlaikė senąsias etnopolitinio Lietuvos (LDK) atskirumo bendroje su Lenkija valstybėje tradicijas. Tačiau ir čia tarp jų negalima dėti lygybės ženklą. J. Pilsudskis visada buvo artimesnis lenkiškajai kultūrai, o jo visa politinė veikla, jeigu taip galima išsireikšti, buvo Lietuvos vasalinio, aukščiau stovinčiam politiniam organizmui subordinuoto, valstybingumo įvaizdis. Vieną iš tokių J. Pilsudskio veiklos epizodų, galbūt esminį ir svarbiausią, kaip tik ir pateikia M. Riomeris, kalbėdamas apie "Rytų Dominijų Imperiją", kurioje Lenkijos vaidmuo turėjo būti vyraujantis. J. Pilsudskis siekė atkurti Abiejų Tautų Respubliką, kurioje savo vietą turėjo užimti ir Lietuva (LDK).

* Tiesa, pats M. Riomeris gana gerai mokėjo lietuviškai, o J. Pilsudskis, pramokęs lietuvių kalbos vaikystėje, vėliau ją primiršo.

M. Riomeris, priešingai, projektavo istorinės Lietuvos atkūrimą kaip savitikslių. Be abejonės, jis neatsisakė Lietuvos ir Lenkijos etnopolitinio bendrumo perspektyvos, tačiau ji suprato kaip lygiateisį ir laisvanorišką. Gerai pažindamas XX a. pradžios "etnografinę" Lietuvą, jos naująją sociokultūrinę situaciją, M. Riomeris lietuvių (iš dalies ir baltarusių) tautą (liaudį) jau laikė istorijos subjektu ir žinojo, kad anksčiau ar vėliau ji ras savo vietą toje istorijoje. Todėl ir jo Lietuvos piliečio samprata modifikuota, primenanti S. Daukanto ir M. Akelaičio tradiciją.

Visos M. Riomerio pastangos buvo nukreiptos į tai, kad Lietuva, kad ir kokia ji būtų, neprarastų to LDK kultūrinio ir politinio paveldo, kuris jai teisėtai priklausė ir kurio reikšmę naujosios, tautinės Lietuvos kūrėjai ne visada suprato. Todėl jis visuomet ieškojo sąlyčio taškų tarp lietuvių, "lenkiškai kalbančių lietuvių", baltarusių, o taip pat Lietuvos ir Lenkijos lenkų. Ypatingai daug pastangų šia linkme M. Riomeris padėjo 1905-1920 metais. O kad LDK atkūrimo perspektyvos prieš I pasaulinį karą, jo metu, ir jam pasibaigus buvo visai realios, gana įtaigiai iliustruoja gausybė tuomet pasirodžiusių istorinės Lietuvos atkūrimo projektų, taip pat plataus masto J. Pilsudskio karinės operacijos, apie kurių kryptingumą gana įtikinamai savo straipsnyje rašo M. Riomeris. J. Pilsudskio veikla šia linkme nebuvo sėkminga, nes Lietuvos-Lenkijos valstybę jis siekė atkurti mechaniškai, neatsisakydamas prievartos, neatsižvelgdamas į XX a. pradžioje pasikeitusią socialinę-politinę situaciją. Gi tautinei Lenkijai J. Pilsudskio ofenzyva turėjo didelę reikšmę. Ji pasinaudojo J. Pilsudskio nesėkme Rytų politikoje ir be didelių skrupulų prisijungė sau Vilniaus kraštą, galutinai sužlugdydama jo planus. Tačiau J. Pilsudskio Lietuvos idėja, nors ir neįgyvendinta, išliko. Ir šis M. Riomerio straipsnis nėra tos idėjos neigimas. M. Riomeris lietuvių visuomenės akyse tarsi gelbėja šią Lietuvos ir Lenkijos politinio bendrumo sampratą nuo visiškos kompromitacijos, jis nurodo klaidingus ir neperspektyvius jos realizavimo būdus ir dar kartą ją teigia. Todėl, manytume, kad būtent tai ir norėjo pabrėžti M. Riomeris, sakydamas, kad J. Pilsudskio Lietuvos vizija buvo gryna fantazija.

M. Riomeris, be abejonės, daugelį J. Pilsudskio veiklos epizodų interpretuoja savaip. Tačiau negalime tvirtinti, kad jis nusižengia istorinei tiesai. Pirmiausia, operuojama

visuotinai patvirtintais faktais. Be to, M. Riomeris, artimai bendraudamas su J. Pilsudskiu 1914-1919 metais, žinojo tai, ką žinojo nedaugelis. Juk apie J. Pilsudskio politinę veiklą mes tarsim žinome viską arba beveik viską, o apie tos veiklos paskatas, motyvus - tik vadovėlines, stereotipines tiesas. Todėl publikuojamame straipsnyje išdėstytos M. Riomerio sugestijos leidžia kitaip pažvelgti ir į tuos pačius faktus. Tiesa, dalį M. Riomerio pateiktų vertinimų galima vadinti hipotetiškais, bet juk šnekama apie idėją žmogaus, kuris nebuvo linkęs apie ją kalbėti. Taip pat reikia neužmiršti, kad M. Riomeris ne viską pasakė: šios dvi asmenybės priklausė aukštosios politikos ešalonams, o dalis jų veiklos visada lieka šešėlyje.

M. Riomeriui gana nedidelės apimties darbe pavyko pateikti vientisą, nuoseklų J. Pilsudskio-asmenybės ir kartu J. Pilsudskio-politiko paveikslą (jei tik galima tuos du aspektus atskirti). Įdomu, kad čia nerandame tos chrestomatinės, biografiniam žanre stereotipine tapusios asmenybės ir politiko psichologinės priešpriešos, tariamai atsirandančios dėl politinio veikėjo negalėjimo veikti savarankiškai, jo idėjų ir veiklos koregavimo priklausomai nuo politinių aplinkybių. J. Pilsudskis siekė įgyvendinti savo Lietuvos idėją, tai yra, J. Pilsudskis-politikas stengėsi realizuoti J. Pilsudskį-asmenybę ir šioje veikloje kompromisų nedarė, arba tiksliau - nedarė, kol buvo galima jų nedaryti. Tačiau šalia didingų Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo planų, tuomet, I pasaulinio karo metu ir jam pasibaigus, sėkmingiau skynėsi kelių tautinių valstybių projektavimas ir kūrimas. Todėl galime teigti, kad tradicinė asmenybės ir politiko priešprieša išlieka, tik tai kitame lygmenyje - J. Pilsudskis, net sukūręs "Vidurio Lietuvą", nerealizuoja savo planų. Jis priverstas nusileisti. Tai ne lenkų didvyris. O jei vis dėlto lenkų didvyris, tai išdidžiai kentėjęs, kad buvo tik lenkų, o ne lenkų ir lietuvių didvyris. J. Pilsudskio veikla puikiausiai iliustruoja politinio veikėjo situaciją, kurioje savo tikslų įgyvendinimui neužtenka didelės asmenybės ir genialaus politiko vienovės. J. Pilsudskis pademonstravo asmenybės saviraiškos galimybes atkurdamas, kurdamas istoriją ir bandydamas ją pranokti. Tačiau taip pat pademonstravo, kad net genialus politinių struktūrų kūrimas be atitinkamos socialinės ir kultūrinės bazės negali būti sėkmingas.

Lietuvių išeivijos istorikui V. Trumpai priklauso teiginys, jog "istorinės asmenybės didumas ir matuojamas tuo, kaip tobulai ji sukonzentruoja savyje praeitį, dabartį ir ateitį laiką"¹. J. Pilsudskui, be abejonės, pavyko šį laiką savyje sukonzentruoti (gal netgi jį pranokti!?), tačiau, turbūt, ir jis žinojo, kad yra jėgos, kurioms keli alternatyvūs sprendimai egzistuoja kiekvienoje konkrečioje situacijoje. Tų situacijų iki galo valdyti J. Pilsudskis nepajėgė. Todėl jam liko tikrai tautinė Lenkija ir Vilniaus kraštas, tarpukario laikotarpiu palaipsniui virstantis Lenkijos provincija.

¹Trumpa V. Lietuva XIX amžiuje. - Chicago, 1989. - P. 10.

